

CASTALDO ERDÉLYBEN.

HATODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A barát tanácsára a csapatoknak egy része, t. i. a németek, visszamaradtak és útközben ostrom alá fogták Almás várát.¹⁾ Centorio szerint a várórség ágyúlövésekkel fogadta Ferdinánd csapatait, mire Castaldo megszállatta a várat az Arco testvérekkel, de ostromágyúk hiányában ezek e kéznél levő négy tábori ágyúval és két felsugár-ágyúval nem sokat végezhettek és inkább csak ijesztgetni akarták az őrséget.²⁾ Kolozsvárra érve, Castaldo még azonkívül 300 spanyol puskást küldött Arco segítségére.

Kolozsvárról Castaldo Enyedre ment³⁾ s a barát kérelmére egyelőre itt megállapodott,⁴⁾ mert mint ez június 7-én írta, a

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 201. 257.

²⁾ Centorio 73. és köv. — Almás vára, szerinte, az illető szoroson átvezető út közelében egy hegyfokon állott. Castaldo eleinte rohammal akarta bevenni, de csakhamar meggyőződött arról, hogy a vár erősebb volt, mint a milyennek egy előleges kémeszemle után hitte, és sokkal fontosabb vár, hogysen elhanyagolhatta volna.

³⁾ Centorio azt írja, (74. l.) hogy Gyula-Fejérvár capitulatiója után a barát azonnal megküldte a jó hírt Castaldónak gyorsfutárral és egy «*commissarius*»-t küldött hozzá, ki kalauzúl szolgáljon a hadseregnek a szorosokon át. Fölszólítására a tábornok főhadiszállását Enyedre tette át a könnyebb élelmezés miatt. A spanyolokat Enyeden helyezték el, a többi gyalogost és a lovasságot pedig a közel szomszédságban.

⁴⁾ L. a barát levelét jun. 7-éről, Károlynál 237. és *Epist. Proc.* II. 258. — A tábornok még június 13-án is Enyeden volt. U. o. 261. — Bucholtz szerint 8 napig időzött itt. VII. 254.

királyné várnagyjai már hajlandók Gyula-Fejérvárat föladni s az nap megegyezett velük, hogy a «civitas»-t neki átadják.

Centorio szerint, Izabella látván azt, hogy barátaitól teljesen el vala hagyatva,¹⁾ csekély számú párthivei pedig nem valának elég erők az ellenállásra és hogy Ferdinánd csapataitól mindenfelől be vala kerítve, kiknek létszámát a hír is szerfölött túlzotta és attól tartván, hogy ha szép szerrel nem bocsátkozik alkudozásba Castaldóval, a bécsi király katonái a baráttal együtt majd elfogják és önkényesen szabott saját föltételeik elfogadására fogják erőszakolni őt, végre engedett Fráter György unszolásainak és hajlandónak nyilatkozott az egyezkedésre. Miután továbbá tudta azt, hogy Gyula-Fejérvár, hol egyéb értékes holmijával együtt a szent korona is őriztetett, sokáig már nem állhatott tovább ellen a barátnak, utasítást adott várnagyjainak, hogy a várat bizonyos föltételek mellett adják föl. A barát először csak várnagyjait bocsátotta be és ezeknek kivételével egyetlen katonának sem adott engedelmet a bemenetelre mindaddig, míg a királyné podgvásza el nem lett szállítva. Az átszállítás megkönnyítésére szivesen ajánlotta föl saját társzekereit és igás lovait.²⁾ A barát maga pedig fölkereste a királynét és reábeszélte, hogy az almási várat is adja át az Arco grófiaknak, szentül megígérvén neki, hogy párthiveinek nem lesz semmi bántásuk. A királyné parancsa Almás vára föladására éppen jókor érkezett meg, mert nehéz ágyúk hiányában az ostromlók aláaknázták vala a várfalakat és minden készen állott egy óriási akna fölrobbantására és az általános rohamra.³⁾

A névtelen német tudósítása szerint még Gyula-Fejérvár kapitulációja előtt Izabella üzent volt Castaldónak is és óltalmába ajánlotta magát.⁴⁾

¹⁾ Ostermayer is azt írja, hogy a királyné seregeket kért a thordai gyűléstől, de kérelmét nem hallgatták meg a rendek. (44. l.)

²⁻³⁾ Centorio 74., 75. ll.

⁴⁾ *Brüssz. Okm.* II. 256. — Sok dolgot rejt még a bécsi levéltár, a mit a kutatók eddig nem tartottak érdemesnek közölni. Így pl. Kneissl jelentését (említve Hubernél 27. l.) és egy más szemtanú, Veit Goilel tudósításait (említi Bucholtz VII. 255., 256.).

XX.

A barát nem mulasztotta el a portának az Erdélyben történt dolgokról küldött jelentésében a dolgot úgy tüntetni föl, mintha ő teljesen ártatlan volna és az Izabella-pártiak volnának a bűnösök. Levelének tartalmát a szultánnak válaszából ismerjük.¹⁾

A rendek nevében azt jelentette Konstantinápolyba, hogy épp a portának szánt adó behajtásával vala elfoglalva, midőn egyfelől Petrovics hadsereggel az országba tört, két várat elfoglalt és lerombolt, másfelől pedig Balassa Menyhárt «föllázadt», egy főúr kastélyát elfoglalta, anyját, feleségét és gyermekeit rabokúl elvitte, jószágait földülta, sőt még a porta számára behajtott adó egy részét is lefoglalta. A rendek tehát a barát fölszólítására fegyverhez fogtak és Gyula-Fejérvár alá gyülekeztek. Midőn pedig a királyné tudomást vett közeledésükről, elhagyta a fővárost és Szászsebesbe menekült. A rendek erre elfoglalták Gyula-Fejérvárt, Ferdinánd király pedig a mint értesült e belmozgalmakról, csapatainak egy részét azonnal az országba küldötte s most a rendek arra törekednek, hogy a németeket az országból ismét kitűnják. A királynéval azóta ismét kibékültek, s ez már elbocsátotta magától azon egyéneket, kik a zavarok okozói voltak. Két hét múlva a portai adót köve- teikkel együtt meg fogják küldeni. Mint látjuk, e levélben volt egy jó csomó valóság, de a mellett még egy nyaláb hazugság is, még pedig ez utóbbinak minden fajtájából, t. i. mendacium, suggestio falsi és suppressio veri.

A levél valószínűleg július közepe felé érkezett Konstantinápolyba, mert midőn dsemada-ül-akhir havának végén (június 26.—július 5.) a szultán írt a lengyel királynak²⁾ nővérének Izabellának fenyegetett helyzete ügyében, még nem hivatkozik a rendek küldötte jelentésre és csak annyit közöl Zsigmond királylyal, hogy hír érkezett a portához, miszerint a németek Erdélybe készül-

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 266. A dátum «in prima parte Julii. 1551.» persze «958. redseb hava elején»-nek értendő, mely július 5—15-ének felel meg.

²⁾ «Datum in civitate insigni Constantinopoli, ultimo Junii 1551.» *Epist. Proc.* II. 263.

nek törni és a baráttal kötött alkú értelmében János király fiát anyjával, országával együtt elnyomni és Magyarországnak a királyfit illető részét Ferdinánd fiának átadni.

Úgy látszik, a portán az odaérkezett sok mindenféle, egymást ellentmondó hír össze-vissza zavarta a szultán tanácsadóinak agyvelejét. Kérdőre vonták a barátoknak épp akkortájt a török fővárosban megfordult emberét, ki váltig csak azt erősítette, hogy a német csapatok nemcsak hogy még nem érkeztek meg Erdélybe, de sőt még nem is voltak útban a fejedelemség felé. Malvezzit is faggatták, de miután Ferdinánd királynak június 18-áról kelt ismeretes *exposéja* még ekkor nem érkezhettek meg Konstantinápolyba, ő is váltig tagadta azt, hogy Ferdinándnak tervében volna Erdélyt a portának adott előleges tudósítás vagy ennek engedelmével elfoglalni.¹⁾

Másrészt azonban «a budai pasától Petrovichtól és más szandsákbégektől is»²⁾ jelentés érkezett a portához, hogy a németek már csakugyan behatoltak Erdélybe.

Ily körülmények közt a szultán értesíti az erdélyi rendeket, hogy parancsot adott a török hadsereg mobilisatiójára. A hadi lábra állítandó csapatok, a padisah levele szerint, a következők voltak: 1. Mehmeth pasa, Rumili beglerbégje, Rumili összes szandsákbégjeivel (satrapis) és az akhindsikkal. 2. Ali budai pasa a magyarhoni szandsákbégekkel (sangiaki, qui in confinibus regni sunt). 3. Malkovics, a bodonyi szandsákbég s vele 4. a havasalföldi csapatok.³⁾ 5. A nikápolyi szandsákbég, továbbá 6. Mehmet bég a renegát moldvaországi vajda, Szilisztria⁴⁾ szandsákbégje s vele 7. az (új) moldvaországi vajda.⁵⁾ 8. A tatár khán. 9. Végre Rusztem pasa nagyvezír vezérlete alatt a porta zsoldjában álló janicsárok és szpáhik. Jó csillagának köszönheti Erdélyország, hogy a szultán e handa-

¹⁾ Közli Bucholtz. VII. 260. A rendkívül együgyű okirat tanúsága szerint, Ferdinánd kancelláriájában nem bővelkedett a diplomáciai lángész.

²⁾ Így! A barátához irt levelében is azt állítja a szultán, hogy «ipse etiam Petrowytech nobis est fidelis subditus begus.»

³⁾ Mircse nem pedig Éliás alatt, mint Czimer állítja. 9. l.

⁴⁾ L. Károlyi 367. l., nem pedig «Deretziliensis», a mint azt Pray olvasta.

⁵⁾ István, nem pedig Mircse, mint Czimernél.

bandája csak *brutum fulmen* maradt. Ha a fölsorolt csapatok valamennyien betörték volna az országba, még pedig rögtön, úgy a mint a nagyúr fenyegetődött, úgy a német birodalmat képviselő néhány szál spanyolból és németből talán hírmondó sem maradt volna. A török had elsöpörte volna őket, mint forgószél a polyvát.

Konstantinápolyban azonban egyelőre még mindig csak levélírással és fenyegetéssel szorítkoztak. A szultán megüzente a rendeknek, hogy János király fia, István, az ő szandsákbégje s hogy a nagyúr akarata az, hogy anyjával együtt Erdélyben maradjon. Akadémiaozzák meg a németeket az országba való jövetelben. Ha pedig már bejöttek, kergessék ki őket. A némettel czimborálók fejait küldjék meg a portára. Ha mindezt megteszik és hívek maradnak a portához, a nagyúr meg fogja védeni és kegyébe fogadni őket, feleségeikkel, gyermekeikkel együtt. Ha pedig nem, csak önönmagukat okolhatandják a következményekért. Egyszersmind inti őket a szultán, hogy Ali csauzt küldjék haza minél hamarább a portai adóval, s küldjenek hű és részletes tudósítást a portára az erdélyi dolgokról, az ellenség hol van, mit csinál, mint lehetne a németet kiűzni az országból s ki volt mind e zenebona okozója? Ha a barát zsörtölődik s az ilyenképen okozott késedelemből veszély hárulhatna az országra, vegyék a rendek saját kezeikbe az ügyet és végezzenek nélküle.

A barátoknak is írt a szultán. Két levelét ismerjük ez időtájból. Az egyiknek tartalma hasonlít ahhoz, melyet a rendekhez intézett a szultán és kétségtelenül evvel egyidőben lett expedálva,¹⁾ mert az erdélyiekhez írt levélben hivatkozik reá a nagyúr, ki fölszólítja a barátot, hogy gyűjtsön sereget és védje meg Erdélyt Ferdinánd hadai ellen, ha ezek a fegyverszünetben kikötött egyezkedés daczára az országba törni szándékoznának. Ha pedig nem volna elég erős az ellentállásra, üzenjen azonnal a portára és a, névszerint is fölsorolt, török csapatok haladéktalanul segélyére fognak sietni.

¹⁾ Tehát július 5. és 15. közt és nem júniusban, mint Károlyi véli. 366. lap.

XXI.

Castaldónak Erdélybe való megérkeztével azonnal mintegy varázslatszerűen fényes világosság ömlik a történetírás lapjaira. Mint láttuk, ezen időpontig főleg krónikákra és Erdélytől távol élő egyének leveleire valánk utalva és csak itt-ott kaptunk egy kevés fölvilágosítást az országgyűlési végzésekből és egy-egy eltorzított pillanatnyi fátyolképet a barátoknak egy-egy tergiversáló leveléből. A mint azonban Ferdinánd tábornoka megérkezik az új «örökös tartomány»-ba, az ő és az új fejedelem egyéb közegei útján bővebben folynak be a bécsi levéltárba a tudósítások. A megélnéknült levelezéssel fölgerjedt a történetírók erélye is, és azért a következő két év történetének majdnem minden egyes fázisa már meg lett írva részletesen. Így pl. Schuller, Utiešenović és Huber Alfonz megírták a szászsebesi alkudozásokat, Huber és dr. Szádeczky pedig azt, hogy mily híven, vagy nem, teljesítette Ferdinánd az Izabellával és János Zsigmonddal kötött alkúval együtt elvállalt kötelezettségeit. Csak arra kell figyelmeztetnem, hogy ne vezesse tévútra az olvasót az, a mit némely történetírónk állít, hogy t. i. Erdély átadásával Izabella egyszerűen elhalt férjének, János királynak, a nagy-váradi békében elvállalt kötelezettségeit teljesítette. Mert ha figyelemmel olvassuk el az 1538-ban kötött béke pontjait, úgy a mint azokat Horváth Mihály közölte ¹⁾ s összehasonlítjuk ezeket Ferdinándnak 1551-diki instructióival, úgy azt fogjuk találni, hogy a bécsi király lelkiismeretesen követelte a nagy-váradi béke foganatosítását — de csak azon pontokra nézve, melyekben János király engedményeket tett volt neki, s melyek következképpen neki előnyére voltak. A mint azonban Izabella és fia követeltek valamit a régebben kötött alkú alapján — tehát Ferdinánd kötelezettségeinek teljesítéséről volt szó — hosszú sophisticus fejtegetéssel válaszolt, hogy miért nem adhat annyit Erdélyért most 1551-ben, mint adhatott volna 1538-ban.²⁾ Instructióinak némely passusai a zsbivásár «usance»-aira

¹⁾ *Brüsszeli Okmánytár* II. 1.

²⁾ Lásd pl. levelét Fráter Györgyhoz 1551. jun. 21. Károlynál (id. m. 238. l.) és Ferdinánd utasításait biztosaihoz Pray *Annales*-ében id. helyen

emlékeztetnek.¹⁾ Még azt a nyomorúlt néhány engedményt illetőleg, a mit tett, sem tartotta meg, mint tudjuk, királyi szavát és — mint naivul megjegyzi Huber — bántotta, sértette őt, midőn Izabella figyelmeztette hogy pénzt még nem kapott tőle.²⁾ De hogy az erdélyi jövedelmeinek élvezetéből kitúrt szegény asszony és fia pénz nélkül miből élhettek volna meg Kassán, ha csak nem raboltak volna erőszakkal a parasztoktól, mint Ferdinánd vitézei Erdélyben, avval az osztrák történetíró, úglátszik, nem törődik.

Végre az ágyúszóval, fegyverrel kierőszakolt alkú megkötése után Izabella július 18-án elhagyta Szászsebest³⁾ és másnap az egyezés pontjai aláíratk Gyula-Fejérvárt.⁴⁾ Még az nap a királyné tovább utazott Kolozsvár felé, hova a barát ugyanazon hó 27-ére országgyűlést hirdetett volt, hogy ott a királyné és királyfi a rendeket a nekik számtalan alkalommal esküdt hűségi eskü alól föloldja⁵⁾ és az ország megvédésének ügyét megbeszéljék. Útjában (Tóvis[?]-nél) Petrovics két küldöttje érte őt utól, kik levelet hoztak öreg hivatól, melyben ez még egyszer megkísértette őt az osztrákokkal kötött alkúról lebeszélni, de Castaldo és a barát meghiúsították kísérletét.⁶⁾ Másnap, július 21-én, reggel Izabella azután átadta a szent koronát és egyéb koronázási jelvényeket Castaldónak.⁷⁾ A Kolozsvárt összegyűlt rendek pedig minden nehézség nélkül megadták beleegyezésüket az alkúhoz és az osztrák Ferdinándot elismerték új fejedelmük gyanánt.⁸⁾ Föladatuk rendkívül könnyű volt. Hiszen mindaz, a mit a barát tőlük elvárt, csak abban állt, hogy mint automaták fejüket igenlőleg bólintgassák. Petrovics ily

¹⁾ Lásd pl. Ferdinándnak az Izabellának ennek jegyajándéka fejében fizetendő összeget és a Fráter Györgytől beváltandó só-készlet árát illetőleg adott utasításait. Az előbbit illetőleg pl. Horváth Mihály azt írja, hogy Ferdinánd Izabellának «százezer aranyat fizetend». (Id. m. 282.) Az utasításban azonban egészen más valami áll, mert a király csak avval utasítja biztosait, hogy kérdezzék meg a királynét, csakugyan annyit követel-e; s ha igen, úgy alkudjanak le belőle a mennyit lehet és a mit megalkusznak, azt se készpénzen ígérjék, hanem csak hitelbe.

²⁾ «Der König fühlte sich durch die Redereien Loboczky's nicht mit Unrecht gekränkt.» *Verhandlungen Ferdinands I.* 7. l.

³⁻⁴⁾ Huber. *Erwerbung Siebenbürgens*, 32. l.

⁵⁻⁶⁾ U. o. 33. l.

⁷⁻⁸⁾ U. o. 34. l.

körülmények közt egymaga, saját úrnéja akarata ellen nem küzdhetett tovább a befejezett tény ellen és átadta Castaldónak Temesvárt, Lippát, Solymost, Becskereket és egyéb birtokait a neki ajánlott Munkácsért cserében.¹⁾ Augusztus elején azután Kolozsmonostorban dinom-dánommal²⁾ megülték a királyfi eljegyzését Ferdinánd leányával³⁾ és már 6-án Izabella trónvesztett fiával együtt megindult Kassára, hova később Petrovics is követte őt.

Aldana, mint láttuk, úgy adja elő a dolgot, mintha Izabella az ostrom alatt Gyula-Fejérvárban maradt volna és csak miután a hosszú ostrom meglágyította szívét és egyezkedésre hajlandónak nyilvánította magát és a barát az ostromot beszüntette, ment el Szász-Sebesbe.⁴⁾ De ő alkalmasint félreértette fivérét Nagy Kampót.⁵⁾ Elbeszélésén javítva tehát, midőn Izabella Szász-Sebesből Gyula-Fejérvárba ment és a spanyol csapatokon kellett áthaladnia, nagyon megtetszetek neki Aldana spanyol harczosai. Vezérük ez alkalomra legjobb egyenruhájukba bujtatta őket s fegyvereiket és hadi felszerelésüket is a legjobb rendbe hozatta. Midőn pedig a királyné megjelent közöttük, gyönyörű katonai tisztelgéssel fogadták őt és több hibátlanul kivitt harcziás gyakorlatban és csatározásban mutatták be ügyességüket, a mi annyira megtetszett a királynénak, hogy Aldanához fordulva, olasz nyelven azt mondá neki: «hogy azok után, a miket most látott, arra a meggyőződésre jutott, hogy eddig bestiák közt élt, nem pedig emberi lények társaságában». (Aver vivo entre bestias y no entre hombres.)⁶⁾ Érzékenyebb természetű, vékonyabb bőrtű hazámfiainak e nyilatkozat

¹⁾ U. o. 34. l.

²⁾ Szilády Áron azt írja, (*RMKT.* III. 404.) hogy «az eljegyzés Monostoron ment végbe, fényes szertartások és nem nagy örvendezés között». (V. ö. a 69. lappal.) De ott a szegedi veszedelemről van szó. Centorio az ellenkezőjét állítja («con non poca allegrezza») 92. l.

³⁾ Huber. U. o. 34. l.

⁴⁾ *Expedicion* 78. l.

⁵⁾ Elég furcsán azonban Castaldo is azt írja Ferdinándnak július 21. Thordából, hogy «Regina . . . heri ex *Zassebes* una cum filio recessit». *Mon. Comit. Transylv.* I. 337. A levél dátumát illetőleg l. Huber megjegyzését. Id. h.

⁶⁾ *Memorial historico* X. 499. — L. a spanyolok által rendezett táncok és mulatságok leírását. U. o.

bizonyára nem fog tetszeni, de ne feledjük el azt, hogy az elkeseredettség szólt a szegény asszonyból.

Sem Horváth Mihály, sem Huber Alfonz nem beszélik el azt a jól ismert jelenetet, mely az ország határán lefolyt, midőn Izabella elérzékenyülve, késsel három betűt S. F. V. és alájuk egy Y-t (nevének kezdőbetűjét) vésett egy terebélyes fa törzsébe. Talán nem illett volna e jelenet elbeszélésük keretébe és megzavarta volna azon örvendetes hangulatot, a melybe olvasóikat ejtették s nem akarták fölkelteni ezekben a gyanút, hogy a királyné még sem úszott annyira a boldogságban, a mint ezt ők velünk elhitetni akarják. Pedig a dolog valóban úgy történt. A jelenetet részletesen beszélik el Ascanio Centorio¹⁾ és Aldana,²⁾ kinek fivére nem volt ugyan maga szemtanúja a jelenetnek, mert 200 spanyol lovasal elkísérte ugyan a királynét az úton, de Fráter Györggyel együtt, tehát Szent-Királynál³⁾ Szilágy megyében, vagy, mások szerint, Zilahnál visszafordult és azért csak másoktól hallotta a dolgot; de miután két egymástól független forrásból értesülünk róla, nincs okunk az elbeszélés valóságában kételkedni. Aldana még hozzá teszi, hogy mint beszélik Castaldo márvány emléket emeltetett a forrásnál, hol a királyné utoljára ivott és az általa fába vésett négy betűt egy magyarázó fölirattal és alkalmi versekkel ellátott márványlapra «transferáltatta» (transfirio las mismas letras).

Midőn azután a barát és Aldanáék az Izabellától való elbúcsúzás után visszafordultak, egyszerre azt fődözték fel, hogy utánuk ugyanazon az úton egy valami 30 magyar és 6 más különféle nemzetségbeli («otros seis de diversos trajés»; értsd «öltözetű») lovas haladt. E kis csapat vezetőjében Castaldo unokaöccsét, Giovanni Alfonso Castaldót ismerték föl, ki az Izabella részéről átadott magyar koronázási jelvényekkel vala útban Ferdinándhoz. E fölfödözés nagyon lehangolta Fráter Györgyöt és panaszkodott, hogy Castaldo tábornok az ő tudta és megkérdezése nélkül küldötte el a koronát a királynak, még pedig csak oly kívánságból, hogy evvel Ferdinánd kegyeit a maga számára kiérdemelje, ámbár

¹⁾ *Commentarii* 95. l.

²⁾ *Expedicion* 79. l.

³⁾ Tinódy. RMKT. III. 34.

csak a barátoknak köszönhette azt, hogy Izabella a koronát kiszolgáltatta. Hála helyett most a tábornok mint gyanús emberrel bánik vele. És itt Aldana ismétli azt az akkoron általánosan elterjedt vélemlényt, hogy a barát Izabellát és fiát azért túrta ki a fejedelemségből, mert tervében volt időfolytán (török segítséggel) Ferdinándnak is kitenni a szürét Erdélyből, hogy azután majd maga kormányozza az országot.¹⁾ Mint tudjuk, Izabella maga is rendkívül féltette a szent koronát és csakis oly föltétel alatt szolgáltatta azt ki Castaldónak, hogy ez nem engedendi meg azt a barát kezeibe jutni. Attól félt-e, hogy a barát maga akarta-e viselni a koronát? Difficile est satyram non scribere. Az ő csupasz fejére már csak druszájának, Dózsa Györgynek tüzes vas koronája illett volna legjobban.

A törökkel azonban nem oly könnyen végeztek az osztrákok és erdélyi barátaik, mint Izabellával és fiával. Huber Alfonz szerint a barát még mindig azon hamis reményben élt, hogy Erdélyt török oldal felől a jövőben is «szemtelen letagadással és a valódi tényállás eltorzításával» megvédheti. Ezért július 21-én azon ajánlatot tevő Ferdinándnak, hogy Sztambulba követséget küld az évi adóval. A követségnek ott azt kell majd mesélnie, hogy miután a fegyverszünettel békeség és barátság jött létre a bécsi királylyal, ez új viszony megszilárdítására a barát keresztül vitte azt, hogy János király fia elveendi a bécsi király egy leányát. A királyfi már el is utazott Kassára a menyegzőre. Ezen követséggel összehangzólag Ferdinánd is üzenjen a portára, hogy a barát szakadatlan sürgetéseinek engedve, ő egyik leányát János király fiával jegyezte el, továbbá, hogy evvel nem volt célja a királyfit országából kitérni és a szultánt megsérteni, mert János Zsigmond a nagyúr oltalma alatt fog továbbra is maradni s neki az évi adót, mint eddig is pontosan megküldeni. «De ily képmutatásra», jegyzi meg Huber, «Ferdinánd nem vala képes.» Hát lássuk mire volt képes. Még június 18-án elkészült a bécsi kancelláriában az a híres exposé, mely nem volt «szemtelen hazugság», nem volt «a való tényállás elferdítése», hanem «ellenkezőleg» Huber Alfonz véleményében «a valódi tényállás nyílt bevallása.»

¹⁾ *Expedicion* 79. l. — L. a «Hoffmann János beszéde» című cikket a *Századok* idei folyamában.

Az Izabella és a barát közt kitört viszályra — így kezdődik a diplomácia e remeke — az oláhok és más népek berontottak Erdélybe és a budai pasa is megindította haderejét. Mint keresztény fejedelem Ferdinánd nem nézhette ezt közönyös szívvel és oly célból, hogy az országot a kereszténység számára megmentse, kénytelen volt beavatkozni. A dolog időfolytán annyira ment, hogy az erdélyiek Ferdinándnak vetették alá magukat és ez elfogadta hódolatukat, mert ebben nem látta a fegyverszünet megsértését. Bécsben ugyanis úgy fogták föl a béke fogalmát, hogy addig a meddig a keresztények birtokában marad minden, a mi a keresztényeké volt a fegyverszünet megkötése alkalmával, és a törökökében mind az, a mi akkor a törököké volt, az egyezés nincsen megsértve. Már pedig Erdélyt a nagyúr soha sem foglalta el haderővel s másrészt az ország birtoklása a nagyváradi béke értelmében János király halála óta jogosan Ferdinándot illette. Ez utóbbi különben kész az Erdély után járó portai adót ezentúl is fizetni. Így adja elő Huber a Malvezzi számára készített utasítást s még ebben az alakban sem lát «grosse Naivität»-et; de kénytelen bevallani, hogy Ferdinánd csalódott ama reményében, miszerint képes leend evvel a sophisticával a gyanakodó törököt elámítani. Az osztrák történetíró véleményében ebben az exposéban nines «Vorspiegelung», és nem ötlük szemébe, hogy «so weit wurde der Sultan über die siebenbürgischen Verhältnisse denn doch unterrichtet, dass es ihm nicht lange verborgen bleiben konnte», hogy a török, oláh és moldva csapatok már hat hónappal előbb elhagyták volt Erdélyt. Az sem lehetett közönyös dolog a szultánra nézve, hogy az erdélyi várakban János Zsigmond katonái voltak-e, tehát a porta barátái, vagy pedig Ferdinándéi, tehát a szultán vetélytársaí. Hogy Ferdinánd az oktondi struczmadár példáját utánozta és önmagát elbolondította, azt megérthetjük, de hogy egy modern történetíró a Ferdinánd kieszelte e mentséget el nem ítéli, az nagyon furcsának fog föltünni; különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Huber elhallgatott egy fölötte jellemző passust az instructióból, a melyben t. i. Ferdinánd azt *hazudja*, hogy csak akkor határozta el magát az erdélyi dolgokba való beavatkozásra, midőn kísérletei Izabellát a baráttal a lengyel király közbenjárásával kibékíteni megghiúsultak. Mint láttuk, nem csak hogy nem igyekezett Ferdinánd őket a lengyel király közvetí-

tésével kibékíteni, de éppen ellenkezőleg minden módon akadályokat gördített a lengyel udvar és Izabella közötti levelezés útjába. «Hazudj merészet és nagyot!» volt a bécsi király mottója is. Mint látjuk továbbá, Ferdinánd óvatosan elhallgatja azt a fontos adatot, hogy az oláh és más csapatok éppen azért törtek be Erdélybe és a budai pasa is azért indult Izabella segélyére, mert a barát a királyné akarata ellenére szándékozott osztrák uralmat az ország nyakára hozni. De ez mindenesetre Huber véleményében nem suppressio veri, a hazugság egy igen csunya fajtája, hanem — diplomacia.

Különben a barát és Ferdinánd terve, hogy a szultánt és tanácsosait tévútra vezessék, csakhamar dugába dőlt, mert Erdélyből egy szem- és fültanú, névszerint St. Aubyn gascon lovag, megillant Castaldo táborából Petrovicshoz s ennek leveleivel együtt eljutott Sztambulba, hol Malvezzivel szembesítették s itt ünneplés kihallgatásban elmesélte a dolgot, úgy a mint látta és hallotta Erdélyben.¹⁾ Szegény Malvezzi erre a Hét-toronyba került s ott tespedt, míg néhány év múlva Verancsics és Zay közbenjárására ki nem szabadították és sürgönyökkel Bécsbe nem küldötték őt. Elfogatását fölhasználta Ferdinánd arra, hogy prelegáljon a szultánnak a nemzetközi jog elméletéből, de miután a török jól tudta azt, hogy a praxisban maga Ferdinánd sem követte saját elméletét, nem sokat hederített tudákos disquisitióira. Szegény Malvezzit utóbb Ferdinánd ismét el akarta küldeni a portára, de ez súlyosan megbetegedett s Komáromból írt a királynak, kérve, hogy mentse őt föl e megbízatás teljesítésétől, melyre törődött testi ereje miatt nem vállalkozhatott. Ferdinánd helyette tehát Busbequiust nevezte ki portai követévé, ki mielőtt Konstantinápolyba elindult volna, meglátogatta a beteget s mintegy két napot töltött a beteg ágyánál, oly czélből, hogy leczkét vegyen tőle a törökökkel való diplomaciai bánásmódban. E látogatás után néhány hónap mulva Malvezzi meghalt, bebizonyítva halálával, hogy csakugyan súlyos testi baja, nem pedig, mint Ferdinánd gyanította, a török tömlöcztől való

¹⁾ Lásd a «Malvezzi elfogattatása» című cikket a *Századok* idei folyamában. Schuller rendkívüli genialitással azt gyanítja, hogy «unstreitig stellte auch der oben erwähnte St. Aubin die Sache in einem anderen Lichte dar» (értsd «als Ferdinand»). Id. m. 39. l. Risum teneatis amici!

félelem miatt mentegetődött a Konstantinápolyba való meneteltől.¹⁾

Hogy Malvezzi elfogatása után a török mint árasztotta el a szegény magyar hazát seregeivel, azt éppen a jelen folyóirat lapjain beszélte el nem rég, még pedig nagy részletességgel több írónk s azért, legalább a jelen alkalommal, nincs szándékomban részletekbe bocsátkozni. Tudjuk továbbá, hogy mint kapkodott fűhöz-fához a tehetetlen és pénznélküli bécsi kormány, élén Ferdinánd; mint ígérte ez folyvást a segílyt és mily kevés jutott az ígértből a megtámadott országnak. Vértett mindenfelé a saját magára hagyott magyar faj, vértanú halált szenvedett sok magyar hős. Épp az 1551. és 1552-diki évek lapjain ragyognak Szondy, Losonczy, Dobó nevei! Végre aztán belátták maguk Ferdinánd és Castaldo is, hogy nagyon könnyű dolog volt Erdélyt elfoglalni, de fölötte nehéz azt a szultán ellen megvédeni. Miután továbbá a bécsi «intéző körök» belátták azt is, hogy Erdély korántsem volt az a kincses bánya, az a tejjel-mézzel folyó ország, melynek azt alkuszuk, Fráter György, leírta; hogy tehát, köznapi prózában beszélve, Erdélylyel nagyon rossz üzletet csinált Ferdinánd s azért néhány szál vitezét Castaldo, «Optimus Dux», vezetése alatt ismét kihívta Erdélyből 1553 elején. Erre az alkalomra azonban tudtunkkal nem veretett emlékérmét.

Az ország azonban meg további három évig névleg Ferdinándot uralta, mígnem végre a három nemzet, tehát maguk a szász atyafiak is, beleúntak a német kormányba és Ferdinánd, az ő «rechtmässige Herr»-jük — mint Schuller nevezi Ferdinándot — kontárokodásába s újabban megfeledkezve adott esküjükről, a körükbe visszatért Petrovicsot, Izabellát és fiát tárt karokkal és jóval több lelkesedéssel fogadták, mint annak idején Castaldót.

Az álnok barátot, mint tudjuk, sokkal hamarabb érte utól a büntető Nemezis. Castaldo bevonulása után régi szokása szerint tovább folytatta ámitásait. Hiszen, mint már figyelmeztettem az olvasót, a szerecsen bőré, a párducz szőrét meg nem változtathatja! Ámitotta tovább is Ferdinándot, Castaldót, a törököt, egy szóval mindenkit, de legjobban éppen magamagát, míg végre

¹⁾ L. Busbequius első törökországi levelét.

Ferdinánd tudtával és beleegyezésével Castaldo öt orozva meggyilkoltatta. A bécsi kormánynak nem volt többé szüksége reá és azért őt mint kifacsart citrom üres héját eldobta. Aldana fivére elbeszéli részletesen a gyilkosságot, de sok új nincs versiójában.¹⁾

Valljon igaz-e vagy nem az, a mit Horváth Mihály gyanít,²⁾ hogy t. i. «Castaldót és Pallavicinét... a kardinál kincseire való szomj» indították talán a véres tett elkövetésére, azt a kérdést csak Castaldo számadási könyveiből lehetne eldönteni, melyek talán még megvannak utódainak levéltárában. Midőn a tábornok január havában személyesen elment Szamos-Újvárra és többek jelenlétében fölnyittatta «a kardinál pecsétjével ellátott szekrényeket» azokban kevesebb kincset talált, mint a Fráter György roppant gazdagságáról elterjedt közhír szerint találniok kellett volna. Horváth szerint «a pecsétnyomó már elébb is nálok lévén, a pecsétet ismét ráüthették a szekrényekre, miután azokat elébb jobbára kiürítették». ³⁾ Mindenesetre gyanús az a körülmény, hogy midőn Castaldo elhagyta Erdélyt 1553 tavaszán, úgy látszik, jóval nagyobb podgyászszal távozott, mint a mennyivel megérkezett volt. Egy Galgóczból kelt névtelen levél szerint. Castaldo útja Erdélyből Pozsonyig 34 napot vett igénybe. E késedelmet «a meredek hegyek, a megáradt folyók» és az óriási podgyász okozták, melynek őrizetére 300 spanyol katona volt kirendelve. Némely nap azért 10—15 kilométernél többet nem haladhattak.⁴⁾ Továbbá 1553 július 18-án Castaldo Bécsből egy olaszthoni ismerősének «magyar szokás szerint» küld emléket, még pedig egy követ, a milyent Erdély folyóiban találnak, továbbá 3 arany és 1 ezüst érmet, melyeket «várárkok ásása alkalmával találtak». ⁵⁾ Nem lehetetlen az, hogy a kő és az érme Fráter György gyűjteményeiből kerültek Castaldóhoz becsületes vagy más úton, mert mint tudjuk, a barát gyűjtött érmeket és aranyérczes ásványt.

¹⁾ *Memorial histórico* X.

²⁻³⁾ Id. m. 358., 376. ll. — Aldana fivére is avval vádolja Castaldót, hogy a barát kincsein gazdagodott meg és a katonák zsoldjainak fizetésére szánt pénzből sikkasztott.

⁴⁾ Dátum «Gargotz 1553 apr. 17.» *Statepapers*. Foreign. Edward VI.

⁵⁾ *Archivio Storico*, id. köt. 603. l.

De mint mondom mindez csak gyanú, melyet még be kell bizonyítani.

XXII.

Fráter György halála után is az erdélyiek elmondhatták magukról, hogy «egy ördögtől megszabadított ugyan bennünket az Úristen, de helyette több ezret küldött nyakunkra.»¹⁾ Értem a spanyol és német fizetetlen zsoldosokat, kiket Ferdinánd az erdélyiek nyakára küldött. A spanyolok fegyelmetlenségéről sok adomát örökített meg Branthôme,²⁾ Valois Margitnak ajánlott művében. Így pl. egy ízben, éppen Magyarországon történt, hogy midőn V. Károly császár és testvére Ferdinánd a glédában álló spanyol zsoldosokat inspecziálnák, egy katonának nem tetszett Ferdinánd hosszú haja, melyet ez, mint őse, Castille királya, «grands en fenestre», azaz feje közepén elválasztva viselt, mi arczának gót-stylú ablakhoz hasonló kinézést adott. «Szent fölség», így kiáltotta el magát az illető katona, «nyirasd meg az öcséd haját és vond le a költséget a zsoldomból!» De a császár és Ferdinánd csak mosolyogtak. Egy más alkalommal pedig egy spanyol zsoldos így fogadta a későn jövő császárt. «Az ördöghöz veled, te vén málészájú! hát ilyen későn jössz? Egész nap vártunk reád és majd meghaltunk az éhségtől és hidegtől!» Hogy jó katonák voltak, azt éppen Castaldo idejében mutatták meg fényesen. De jaj annak a szegény országnak, melynek nyakára ilyen zsoldosokat küld «gondos» fejedelme — fizetés nélkül.

A német zsoldosokkal szemben azonban a spanyolok valóságos angyalok voltak. Schuller régebben,³⁾ Barabás Samu legújabbban⁴⁾ több kivonatot, illetőleg regestát közöltek Castaldo leveleiből,

¹⁾ Ungnad a császárhoz 1600 okt. 12. Hurmuzoki *Documente* IV. 164.

²⁾ *Rodomontades espaingolles* összes műveinek a Plon-féle (Paris 1893.) kiadás IX. kötetében. 41. l.

³⁾ «Das Word Muoser» című dolgozatában. Trauschenfels *Magazin für Geschichte Siebenbürgens* folyóiratában. Neue Folge I. Band. 3. Heft. Kronstadt 1859.

⁴⁾ *Történelmi Tár*. 1892.

melyben ez élénk színekkel ecseteli a zsoldjuk ki nem fizetése miatt föllázadt német vitézek garázdálkodásait. Maga Haller Péter vallja meg, hogy az országnak inkább kárára, mint hasznára időznek a fejedelemségben.¹⁾ «Ma már 1552. augusztus 28-ikát írjuk», így jelenti Castaldo Ferdinándnak,²⁾ «és a megígért posztónak és pénzeknek még mindig semmi nyomát nem láthatjuk. E küldemény nemsokára való megérkezésének reményével lehetségesnek véltem a zsoldosokat még további húsz napra a táborban visszatartani, de a szőlő és gyümölcs, melyen eddig mint madarak vagy barmok éltek, lassankint fogyni kezdenek. A parasztok az erdőbe menekültek és összecsoportosultak oly czélből, hogy azt, a mi terméseikből még el nem pusztult, katonáink ellen megvédjék, kik, hogy megélhessenek, kénytelenek eleséget rablás útján szerezni maguknak. Ilyképen nem múlik el egyetlen egy nap sem, melyen valóságos csatázás nem folynék a két párt közt és mindkét részről halottak nem maradnának a csatatéren.» Ez volt tehát az a német boldogság, az az osztrák paradicsom, melyet Fráter György hozott az erdélyiek nyakára. Mi czélből tette ezt? annak a titkát ő elvitte a sírba magával. Mert ha Erdélyt csakugyan komoly veszély fenyegette volna török részről, s ha Ferdinándnak módjában állott volna fenyegetett keresztény hitsorsosait, melynek ügye oly komolyan szívéen feküdt — a bécsi kancellária fogalmazójának, úgy a barát sürgését-forgását Erdély boldogsága ügyében még meg lehetne értenünk. Apologistáira bízom eldönteni a kérdést, hogy szellemi vak-ságának vagy szívtelen gázságának kell-e betudnunk legutolsó államcsinyját.

Hogy pedig az említett garázdálkodásokban főleg a német katonák tettek ki magukon, azt oly hiteles szavahihető forrásból tudjuk, mint Haller Péter, Castaldo kegyencének («Castaldo's Liebling») levele Ferdinándhoz,³⁾ melyben panaszkodik a királynak, hogy a «Germani milites» dúlásától éppen maguk a szász atyafiak, tehát a «Bruderstamm» szenvednek legjobban. Panaszteljes levelének elolvasásánál önkénytelenül is a békákról és a gólya-királyról szóló mesére gondolunk. Sic fata volunt.

¹⁻²⁾ Schuller id. h. és *Történelmi Tár*, 1892. 287. l. 261. sz.

³⁾ Schuller id. h.

Még csak néhány szót Aldanáról. Fölötte nagy óvatosságra kell intenem az olvasót és figyelmeztetnem arra, hogy föltétlenül ne higgye el mind azt, a mit Castaldo leveleiben olvas róla, mert az «optimus dux» esküdt ellensége volt Nagy Kampónak, még mielőtt Egerben találkozott vele. Aldana fivére beszéli el, hogy eredetileg mi volt halálos gyűlöletének oka. Mint láttuk, Castaldo nápolyi területen született, tehát oly helyen, melynek lakosai mai napság is híresek arról, hogy valamely kapott sértést nem könnyen felejtenek el s hogy évekig sem alszik el keblükben a bosszúvágy. Még a negyvenes években, 1546 körül Németországban történt, hogy a császári hadsereg meg készült változtatni táborozási helyét, s e célból a császár Castaldot, Alba hercege pedig Aldanát bízta meg a táborozásra kiszemelt új hely megvizsgálásával. Mindkét megbízott tiszt benyújtotta jelentését és Castaldo mellőzésével és nagy bosszankodására a császár Aldana tervét fogadta el. Ezért gyűlölte Castaldo Aldanát annyira! Mások szerint pedig, a miatti irigységből gyűlölte őt, hogy Aldana Ferdinándnak nagy kegyében állt ki folyvást hízelgő szavakban nyilatkozott a spanyol ember katonai tehetségeiről Castaldo előtt. «Bármint álljon is a dolog», írja Nagy Kampó testvére, «Castaldo folyvást rosszakaratot tanúsított Aldana ellen, fölbujtogatta ellene nemcsak saját spanyol kapitányait, hanem a magyar és németek közt is a tekintélyesebbeket, kikről tudta, hogy kedvező véleményt formáltak Aldanáról.» Ez volt egyik oka annak, hogy Nagy Kampó folyvást meg akart szabadulni Castaldótól és untig zaklatta Ferdinándot, engedje meg neki (Aldanának), hogy az országot elhagyja és a császári hadseregben vállaljon el szolgálatot.¹⁾ Ezt, mint mondám, testvérétől tudjuk, de megerősítését más forrásból is ismerjük.²⁾ Mint látjuk tehát, Aldana saját akarata ellenére, kedvetlenül szolgált a magyarországi hadseregnél s e körülményt nem szabad figyelmen kívül hagynunk Lippában és máshol viselt dolgainak megítélésénél. Nem az ilyen kényszerűségből, kedvetlenül szolgáló hadfiak sorából kerültek ki sem a hazai, sem a világtörténelemben ismert, hősies halállal elvérzett nagy alakok! Idegen zsoldosoktól, kiknek zsoldja több

¹⁾ *Expedición* 77. 1.

²⁾ L. pl. saját leveleit a *Memorial histórico*-ban. X.

hónapig hátralékban van, s kik gyümölcsön, szőlőn tengetik nyomorult életüket s még ezt a sovány kosztot is rabolni kénytelenek, nem várhatunk nagy dolgot, s talán még nagyobb katonai lángész, mint Aldana, sem lelkesíthette volna az ilyen «Rohmaterial»-t önfeláldozásra, áldozatokra.

Aldana bűnperét már elbeszélte részletesen dr. Márki Sándor.¹⁾ Teljesen egyetérték vele abban, hogy «Aldanát, az idegent, talán kelleténél szigorúbban ítélte meg a bíróság is, a közvélemény is». Maga Ferdinánd király is a részére kiadott megkegyelmezési levélben elismerte «hű és sok hasznos szolgálatát» és midőn 1556-ban elhagyta hazánkat, V. Károly császár kegyesen fogadta őt és a Piemontban és Lombardiában Don Ramon de Cardona halálával megürült tüzérségi főkapitányságot ruházta reá, mely minőségében Alba hercege legnagyobb megalégedésére szolgált.²⁾ Ha Aldana csakugyan olyan gyáva katona volt volna és oly rabló és sikkasztó, a milyennek őt ellenségei, Losonczy, Báthory, Castaldo és mások híresztelték, úgy aligha bízták volna őt meg valami fontosabb katonai állással. Utóbb elvette Nápolyban Don Francisco de Tovar comendador leányát, Donna Beatrizt, kivel évi «300 escudos» hozományt kapott. De boldog házasságának élete nem tartott sokáig, mert a Dzszerbe szigete ellen intézett szerencsétlen kimenetelű spanyol expedíció alkalmával 1560-ban török fogságba esett és mint gályarab nyomorulttan veszett el végkimerültségben, melyet nehéz sebei és a gályarabság sanyarú munkája okoztak. «Halála előtt meggyónt egy ugyanazon gályán raboskodó püspöknek», írja rokona, Don Pedro Barrantes Maldonado.³⁾ Ez valószínűleg az ugyanazon alkalommal fogságba került majorkai püspök volt.⁴⁾

KROPF LAJOS.

¹⁾ Aradmegye története I. 553.

²⁾ Aldana, *Expedición* 107. l.

³⁾ *Memorial histórico* X. 527.

⁴⁾ Gams *Series Episcoporum*-a szerint Joan. Bapt. Campegio. — Az expedíció történetét lásd Hammernél (francia kiadás) VI. 193. és Prescott *Philíp II.* vol. II. book IV. chap. I. — A keresztény rabok sorsát Busbequius igyekezett enyhíteni, de nem volt elég pénze e célra; lásd törökországi levelei negyedikének elejét és passim. — Hogy Aldana Bernát

részt vett az expedícióban és fogságba esett, azt Cirmi is említi: «L'impresa delle Gerbe, fatta dal Catolico Re Filippo» di Anton Francesco Cirmi Corso; I. Sansovinónál *Historia Universale dell' Origine, guerre, et imperio de Turchi* (Venetia 1654.) fo. 420. verso és 425. recto. — Szilády Aron tévesen azt állítja Forgách nyomán, hogy Aldana Bernát («Nagy Kampó») és Alonso Perez de Sayavedra («Kis Kampó») édes testvérek voltak. *RMKT.* III. 402. Dehogyan voltak! Alonso apja «az a Sayavedra kapitány volt, ki Puzzeolinál halt meg, akkor, midőn Barbarossa (a török kalóz kapitány) ott járt». (*Expedicion* 80. l.). Alonso jól beszélt magyarul, Losonczynak barátja volt és «soha el nem váltak egymástól, míg Temesvárott együtt el nem vészettek». (U. o. és 84. l.). Nagy Kampónak apja pedig Francisco Villela de Aldana volt. (*Memorial histórico* X. 526). Forgách úgy látszik épúgy, mint Barabás Samu a «Kampó» nevet családnévnek nézte. A *Memorial*-ban azonkívül Aldana Bernátnak két bennünket érdeklő levele van közölve. (524. 525. ll.). Ezeknek elseje «Desde Campo junto à Julianova (Gyula) 25 de Mayo de 1551.»-ről van keltezve, de ez hiba «1552.» helyett, mert a levélíró említi benne, hogy «Juan Baptista me tomó mis papeles (Castaldo elvette irományaimat) és szigorúan megparancsolta nekem, hogy másnak mint szolgálóimnak vagy barátaimnak írni ne merészkedjem s ezeknek is csak röviden.» Castaldo, mint tudjuk, avval gyanúsította, hogy «az ellenség-gel» a maga szakálára állt levelezésben és úgy látszik nem szívelte, hogy Aldana írt Castaldo és mások sáfarkodásairól Ferdinánd és Miksának. A második levél «de Julianova 1-o de Junio de 1552.» van keltezve.
